

Српско/југословенско-египатски односи: 1908–1990, **Архив Југославије, Београд 2024, 1256 стр.**

Специфичности регионалног и геополитичког положаја две земље чине билатералне односе Србије односно Југославије с једне, и Египта, с друге стране, својеврсном призмом, кроз коју се може сагледати низ преломних тренутака историје двадесетог века. Између 1908. и 1990. године периоде објективним околностима ограниченог интересовања две земље за међусобну сарадњу смењују ванредно конструктивне размене, првенствено у оквирима покрета несврстаних и „треће стране” биполарног света.

Први конкретан искорак у успостављању сарадње између Србије и Египта начињен је, последично, у време Царинског рата са Аустроугарском, који је почео у јануару 1906. године. Пошто је процењено да би египатско тржиште могло бити погодно за пласирање српске робе, у фебруару 1908. у Каиру је отворена Дипломатска агенција, а у Александрији Трговинска агенција Краљевине Србије. Питање успостављања дипломатских односа са новоствореном Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца поново је актуелизовано када је Египат стекао независност 1922. године. Односи Египта и Југославије у овом су се периоду сводили на форму, без икакве суштинске сарадње или блискости. Важну спону између две стране представљала је, међутим, релативно бројна југословенска колонија у близини Суецког канала.

Ни период непосредно по завршетку Другог светског рата није донео значајнији помак у развоју билатералних односа, будући да је Југославија припадала совјетској, а Египат британској сфери утицаја. Додатни извор нетрпеливости представљала је чињеница да је Југославија међу првима признала независност Израела, док је Египат, заједно са осталим арапским државама, објавио рат новоствореној држави. Ни Резолуција Информбироа није битније променила односе две земље. Кључна промена уследила је са државним ударом, после кога је, у јулу 1952. године, у Египту успостављен официрски режим. Прокламован је циљ изградње „арапског социјализма” и истакнут захтев за повлачење британских трупа из земље. Ванблоковски положај Египта учвршћен је током 1955. године, када је формиран такозвани Багдадски пакт. Овом су војном савезу, тесно везаном за НАТО, приступиле све арапске државе. Одлука Египта да пакту не приступи наишла је на изразито негативну реакцију Велике Британије и Француске. Доминација западних сила на простору Блиског истока додатно је доведена у питање тиме што се египатски државни врх, тражећи нов извор снабдевања оружјем за рат са Израелом, окренуо Совјетском Савезу.

Идеја о могућности ближе сарадње Југославије и Египта конкретизирана је с првим званичним сусретом Јосипа Броза Тита и Гамала Абдела Насера, у фебруару 1955. године. У међународној кризи која је пратила национализацију Суецког канала, Југославија је одлучно подржала Египат, чиме је створена основа за дугорочну и свеобухватну сарадњу и створен формални оквир за даљи развој југословенске спољне политике на простору Блиског истока. Мада утемељен на

потреби за ostvarivanjem ekonomske saradnje, odnos dve zemlje ubrzo je proshiren nastojanjem da se bolje definiše pozicija vanblokovskih zemalja, kao medijatora u geopolitičkoj dinamici Hladnog rata. Značajno intenziviranje međusobne saradnje vanblokovskih zemalja pratilo je Beogradski samit nesvrstanih, održan u novembru 1961. godine. Usledio je niz uzajamnih poseta predsednika Jugoslavije i Egipta, tokom kojih je ideja nesvrstanošti dodatno razvijena. i aktivno je razmatrana institucionalizacija vanblokovske saradnje. Već je prva međunarodna kriza, međutim, dovela do stagnacije u bilateralnim odnosima dve strane i radu na razvijanju politike nesvrstanošti.

Poraz Egipta u Šestodnevnom ratu (1967) pratilo je razočaraње Gamala Abdele Nасera politikom nesvrstanošti. Egipatski predsednik do smrti ће остати скептичан по питању могућности ванблоковске политике, првенствено у смислу безбедности земље која не припада ниједном од два блока. Динамика састанака египатског и југословенског државног врха и рад на разvijanju политике несврстаношти обновљени су за време мандата Насеровог наследника на месту председника Египта, Анвара ел Садата. Током међународне кризе која је пратила интервенцију египатских и сиријских снага у Израелу, октобра 1973, Југославија је поново отворено подржала арапске земље. Односи две стране су, међутим, трајно нарушени када је Египат показао спремност да о условима сепаратног мира са Израелом преговара уз посредовање Сједињених Америчких Држава, што је представљало директно одступање од одлука несврстаних. Састанци две стране приметно су проређени, а после Самита несврстаних у Хавани 1979. године следи и постепено опадање интересовања за билатералну сарадњу. Смрт Јосипа Броја Тита и потписивање споразума у Кемп Дејвиду (1978), који је значио окретање Египта сарадњи са Сједињеним Америчким Државама, означили су прекид сусрета на највише нивоу и проређивање свих осталих контаката званичника Југославије и Египта. Док је званични Београд споразум у Кемп Дејвиду посматрао као директно слабљење позиције несврстаних, у Каиру се полазило од претпоставке да слабљење односа са Египтом показује југословенске жељу за ближом сарадњом са другим арапским земљама.

Поновни узлет билатералних односа са Југославијом пратио је још једну промену режима у Египту, када је на место председника дошао Хосни Мубарак. Паралелно се одвијало отварање Египта на спољнополитичком плану и интензивирање активности ове земље у покрету несврстаних. Обновљена је динамика редовних посета представника Египта и Југославије другој страни, током којих су отклоњене постојеће несугласице и поново истакнута жеља обе стране за проналажењем баланса у постојећим geopolitičkim околностима. Поново се почело разговарати о проширивању економске сарадње и улози коју би билатерални односи Југославије и Египта требало да играју у покрету несврстаних. Значајем се истиче састанак на Самиту несврстаних у Њу Делхију, у марту 1983, на коме су дефинисана кључна geopolitičка питања на која би чланице покрета несврстаних требало да се фокусирају и оцењено да ситуација никада није била погоднија за његово ангажовање на смањивању међународних тензија. Самити одржани 1986. у Харареу и 1989. у Београду били су посвећени првенствено активнијем учешћу, несврстаних у разрешавању међународних криза и прилагођавању формата и активности покрета потребама савременог тренутка. Теме будућности Источног блока и ситуације у Југославији су се, међутим, саме наметнуле.

Зборник докумената *Српско/југословенско-египатски односи: 1908–1990*. нуди селекцију кључних извора за преломне тренутке у успостављању и развоју билатералних односа две земље, те њихову сарадњу у ширем контексту формирања и развоја покрета несврстаних. Објављена су укупно 264 документа из следећих фондова Архива Југославије: (Посланство Краљевине Југославије у Египту – Каиро (АЈ, 383), Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (АЈ, 334), Министарство правде Краљевине Југославије (АЈ, 63), Канцеларија Маршала Југославије (АЈ, 836), Кабинет председника Републике (АЈ, 836), Председништво СФРЈ (АЈ, 803)) и из Државног архива Србије (Министарство иностраних дела – Политичко одељење и Министарство иностраних дела – Административно одељење).

Документи у зборнику систематизовани су по хронолошком реду. Први по реду је извештај Јакова Ненадовића, српског посланика у Цариграду, којим у јануару 1908. године обавештава председника Министарског савета и министра иностраних дела Краљевине Србије Николу Пашића о ангажовању на добијању берата за постављење Бошка Чолак-Антића за генералног конзула Краљевине Србије у Египту. Последњи документ у зборнику је белешка о разговору председника Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије др Борисава Јовића са личним изаслаником египатског председника Хоснија Мубарака, Муниром Захраном, начелником у Министарству иностраних послова Арапске републике Египат, из септембра 1990. године.

Приређивачи зборника су се, при селекцији докумената, првенствено водили њиховом релевантношћу за процес развоја билатералних односа Србије, односно Југославије са Египтом. Објављени документи, при томе, обухватају све области у којима је остварена сарадња две земље (дипломатија, трговина, привреда, економија, култура, просвета, наука, техника, војска). У обзир су узете промене у геополитичкој динамици, какве је собом носио почетак двадесетог века, специфични услови Првог светског рата, међуратног периода, Другог светског рата и Хладног рата. Сакупљени документи доносе најзначајније податке о успостављању дипломатских односа између две земље, односно изградњи инфраструктуре која је пратила почетак билатералне сарадње; подизању дипломатског представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на нивоу посланства; односима Египта и југословенске владе у емиграцији; начину на који се египатска власт позиционирала у односу на друштвенополитичке промене којима је резултирао Други светски рат и египатском признању Федеративне Народне Републике Југославије. У складу са интензитетом комуникације и квалитетом односа две стране у датом периоду, далеко највећи број докумената у зборнику посвећен је развоју билатералне сарадње Југославије и Египта на темељима личног односа Јосипа Броза Тита и Гамала Абдела Насера, односно, од 1970. године Анвара ел Садата, те надређеном мултилатералном оквиру покрета несврстаних.

Сваки од публикованих докумената нумерисан је и претходи му заглавље у коме је наведена његова садржина, а по потреби и имена учесника у догађајима којих се тиче. Документа су приређена у изворном облику, писмом и језиком којим су писана (уз изузетак три на француском и шест на енглеском језику, остали документи су публиковани на српском, ћириличним или латиничним писмом). На левој страни, после заглавља, наведен је редни број и датум настанка документа. Сачуване су језичке, стилске и правописне специфичности текстова, својствене времену настанка. Очи-

гледне грешке и пропусти направљени приликом писања, односно штампања докумената, исправљене су. Изостављене речи обележене су угластим заградама. Зборник су приредили Драган Теодосић и Јелена Ђуришић, а предговор је написао др Драган Богетић, дописни члан Српске академије наука и уметности.

Зборник *Српско/југословенско-египатски односи: 1908-1990* пружа јединствен увид у најрелевантније изворе који осликавају комплексну динамику и еволуцију сарадње између две државе, те начин на који су ову сарадњу дефинисале драматичне промене међународног контекста и надређени оквир покрета несврстаних. Мада је првенствено намењена истраживачима, концептуално решење збирке чини је и захвалним материјалом за коришћење у настави на високошколским установама.

(Др Милан Радовановић)

**Алексеј Исајев и Артјом Драбкин,
Велики отаџбински рат: 22. јун 1941 – 9. мај 1945,
Вишеград, Андрићев институт, 2025, 674 стр.**

Други светски рат представља највећи оружани сукоб у историји човечанства по свом географском обиму, ангажованим људским и материјалним капацитетима, али и жртвама. Вероватно његов највећи сегмент представља сукоб између нацистичке Немачке и Совјетског Савеза, у руској и совјетској историографији познат као Велики отаџбински рат. Два руска аутора, историчар Алексеј Исајев и публициста Артјом Драбкин, прихватили су се посла да у виду једне синтезе представе читаоцима његов ток од почетка до краја. Сада се ово дело нашло пред српском публиком у издању Одељења за историју Андрићевог института из Вишеграда.

У предговору насловљеном са *Време титана* аутори су објаснили појединости које су досад обликовале виђење Другог светског рата. Истраживачи су се суочавали са чињеницом да су многа совјетска документа која би нудила објективно виђење и анализе борбених дејстава провела деценије под ознакама поверљивости. Даље, на погледе на рат утицале су и „командантске претензије”, односно покушаји совјетских државних, партијских и војних руководилаца да преувеличају своју улогу у рату, што је довело и до преувеличавања значаја појединих догађаја, у чему су истакли примере Никите Хрушчова и Леонида Брежњева. На схватање дешавања на Источном фронту утицале су поједине псеудоисторијске теорије, попут оне да је Совјетски Савез спремао напад на Немачку и да је Операција *Барбароса* заправо превентивни удар, али и филмови и телевизијске серије настали после распада Совјетског Савеза, који су са изразито идеализоване слике Црвене армије из совјетског времена отишли у другу крајност и представљали је кроз кажњеничке јединице иза којих су стајали припадници органа безбедности спремни да их ликвидирају ако би покушали да се повуку.

Прво поглавље, посвећено уводу у Велики отаџбински рат, почиње процесом наоружавања Немачке, започетим 1935, и низом догађаја који су претходили пакту о ненападању између Немачке и Совјетског Савеза. Аутори указују на неуспех западне политике попуштања пред Хитлером, наводећи као пример чињеницу да је жртвовање Чехословачке 1938–1939, с једне стране, одложило рат на неко време, али је, с друге стране, омогућило Немцима снабдевање великом количином модерног наоружања и преузимање чехословачких индустријских капацитета. Наводе и совјетске покушаје ступања у савезе са Пољском и западним силама, који су остали без успеха, што је и навело Совјете да потпишу пакт са Немачком. Пишући о учешћу Совјета у подели Пољске, они тврде да су оптужбе о кључној совјетској улози у њеном паду преувеличане будући да је немачки напад почео 1. септембра 1939, а да је Црвена армија у тадашњи источни део земље ушла тек 17. септембра и да је пољска војска већ увелико била разбијена. Исајев и Драбкин су указали и на многе недостатке у Црвеној армији у овом периоду: неуспешан рат против Финске 1939/1940, тек започету модернизацију наоружања, слаб рад обавештајних органа који нису довољно анализирали податке добијене са терена, касно започете радове на утврђивању граница и изградњи нових аеродрома.

Централни део књиге чине описи операција који хронолошки прате ток рата, од Битке за границу до совјетске офанзиве у Манџурији у августу 1945, чиме су Исајев и Драбкин заправо изашли и из хронолошког (9. мај 1945) и из географског (Источна и Средња Европа) оквира појма Великог отаџбинског рата. За сваку од операција описали су ангажоване снаге и њихов ток, често се користећи мемоарским и усменим изворима учесника са обе стране и различитог ранга, од обичних војника до команданата армија и фронта. Управо сећања обичних пешадинача, везиста, артиљераца, падобранаца и других бораца са фронта дају нарочит печат књизи, будући да су мемоаре најчешће писале „велике“ историјске личности, док нам ова сећања дају и поглед на рат оних људи који су видели све његове страхоте. Неке од описаних битака су и нашој јавности добро познате, попут оних за Москву, Стаљинград, Лењинград и Курск, док неке и нису толико, попут борби за Арктик и дуготрајне позицијске битке за Ржев. Посебно је вредно што аутори нису избегли да помену и помоћ која је пристигла Совјетима у виду британског и америчког оружја и опреме, који су понекад чинили већи део расположивих средстава у совјетским јединицама, као и неуспешне операције Црвене армије, попут опште контраофанзиве дуж целог фронта почетком 1942. или пропалог падобранског десанта у немачкој позадини у време форсирања Дњепра 1943.

Можда ће најзанимљивији за српске читаоце бити одељак посвећен борбама на територији Југославије. Иако је обимом невелик (само од 494. до 507. стране), у њему је добро описано учешће совјетских снага у борбама у Југославији од преласка бугарске границе, преко Београдске и десантних операција на Дунаву и Драви, до пробоја Сремског фронта. Аутори су отишли и корак даље, описујући и поједине самосталне операције Југословенске армије на крају рата, попут сламања албанске побуне на Косову, ослобађања Сарајева и заузимања Оџака у мају 1945. Мали број страна посвећен овом простору не треба да чуди, имајући у виду потребу да се огромна количина информација изнесе у једној књизи.

Последња глава књиге, *Цена победе*, посвећена је анализама личности Јосифа Стаљина и Адолфа Хитлера као врховних команданата, затим Георгија Жукова, као можда највећег војсковође Другог светског рата, и цени у људским животима коју је Совјетски Савез платио за победу. Исајев и Драбкин су нагласили потребу да се одбаци митови и легенде и да се трезвено сагледају поменуте личности. У случају Стаљина и Хитлера, истичу да су обојица умели да доносе и мудре, и промишљене и исхитрене одлуке. У погледу Жукова, подвучено је да мит о „крвавом маршалу“ не стоји, показујући да су јединице под његовом командом често имале мање стопе губитака него код других команданата. У погледу губитака, дошли су до бројке од скоро 11.000.000 палих совјетских војника.

Ипак, морамо изнети и неколико недостатака ове књиге. За почетак, српско издање није опремљено научним апаратом, нити списком извора и литературе. Неким темама које су поменуте кроз садржај других поглавља можда су могла бити посвећена посебна поглавља, попут рата на мору, борби у ваздуху или рада совјетске привреде. Коначно, одељак о губицима посвећен је искључиво војним жртвама, тако да остајемо ускраћени за број страдалих совјетских цивила. Тиме бисмо добили много реалнију слику о цени совјетске победе у Великом отаџбинском рату. За боље схватање размера Источног фронта можда би било корисно да је књига обогаћена и картама.

Укупно узев, и без обзира на поједине мањкавости које нису фактографске природе, књига А. Исајева и А. Драбкина *Велики отаџбински рат: 22. јун 1941 – 9. мај 1945.* представља солидну синтезу о борбама на Источном фронту Другог светског рата. Она ће засигурно допринети нашем бољем познавању овог гигантског сукоба и верујемо да ће наићи на позитиван пријем код публике.

(Др Илија Кукобат)

Живко Аврамовски, *Историја Албаније и српско/југословенско-албански односи 1912–1944. Зборник радова*, приредили др Душан Бојковић и Сениша Тадић, Београд, Архив Југославије, 2024, 713 стр.

Публикацијом *Историја Албаније и српско/југословенско-албански односи 1912–1944. Зборник радова* др Живка Аврамовског, коју су приредили др Душан Бојковић и Сениша Тадић, Архив Југославије наставља с објављивањем радова овог значајног аутора, чији се почети налазе у публиковању зборника докумената *Британци о Краљевини Југославији. Годишњи извештаји Британског посланства у Београду 1921–1938*, књ. 1–2, који је Архив објавио 1986. године у сарадњи са тада великим југословенским издавачким кућама, *Глобусом* из Загреба и *Делом* из Љубљане, што се наставило средином 1990-их, када је 1996. године објављена и трећа књига зборника, *Британци о Краљевини Југославији 1939–1941*, коју је Архив издао самостално. Године 2020. и 2023. Архив је објавио зборнике докумената *Немци о Краљевини Југославији. Извештаји немачких дипломатских представника 1920–1941*. у два тома, који обухватају периоде од 1921. до 1929, и од 1929. до 1935, да би 2024. из штампе изашла књига *Југославија–Италија 1918–1941. Зборник радова*, која се састојала од шест тематски сродних радова који се тичу односа Југославије и Италије, а на коју се надовезује ова, недавно објављена публикација.

Књига се састоји од уводне речи приређивача, где су дати основни подаци о публикацији, стручног предговора др Душана Бојковића под називом „Срби и Албанци у првој половини 20. века”, подељеног на потпоглавља („Албанско питање, велике силе и Краљевина Србија 1912–1918”; „Југословенско-албански односи и албанско питање 1918–1939” и „Други светски рат и стварање ’Велике Албаније’”), који доноси најновија истраживања заснована на основу савремене релевантне литературе и доступне архивске грађе, која у време када је Аврамовски писао своје чланке није била доступна истраживачима, и централног дела, чији је наслов *Историја Албаније и Српско/југословенско-албански односи 1912–1944. Зборник радова* преузет за публикацију у целини, регистра личних имена, кратке биографије Живка Аврамовског и садржаја.

Централни део публикације састоји се од четрнаест чланака др Живка Аврамовског насталих у периоду од 1963. до 1992. године и објављених у домаћим и страним научним часописима, зборницима и монографским публикацијама, који обрађују историју Албаније и специфичност српско-албанских и југословенско-албанских односа, често оптерећених интересовањем и пажњом великих сила, посебно оних из непосредног суседства, какве су биле Аустроугарска до краја Првог светског рата и Италија између два светска рата, али и пажњом коју су показивале Велика Британија, Француска, Немачка и регионалне силе попут Турске или Бугарске. Приликом приређивања зборника, приређивачи су се одлучили да радове сврстају по хронолошком редоследу тема које чланци обрађују, а не по времену њиховог излажења, придржавајући се тако принципа да садржина зборника прати главне историјске процесе који су обликовали српско-албанске и југословенско-албанске односе у првој половини двадесетог века. Сви чланци Аврамовског штампани су ћиричним писмом, задржавајући језик и ауторов стил. Чланци објављени на страним језицима

(један на француском и два на албанском) преведени су на српски језик. Значај чланака Аврамовског у време њиховог излагања, али и данас, заснива се на чињеници да су они били утемељени преваходно на истраживању необјављене архивске грађе похрањене у страним архивима која у време када је Живко Аврамовски стварао није била доступна истраживачима и корисницима, и то у Аустријском државном архиву и Ратном архиву у Бечу (Аустрија), Политичком архиву Министарства спољних послова у Бону (Немачка), Паблик рекорд офису (*Public Record Office*) у Лондону (Велика Британија) и Националном архиву у Вашингтону (Сједињене Америчке Државе), као и у домаћим архивима, Архиву Југославије, Дипломатском архиву тадашњег Секретаријата за иностране послове СФРЈ (данас Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије) и Архиву војноисторијског института (данас Војни архив Министарства одбране). Поред необјављене архивске грађе, Аврамовски је у значајној мери користио и тада њему доступну објављену грађу стране провенијенције, преваходно италијанске, немачке, француске и британске. Потребно је указати да се грађа коју је Аврамовски користио у Дипломатском архиву данас налази у Архиву Југославије, пре свега у фондовима Посланство Краљевине Југославије у Лондону (АЈ-341) и Конзуларно-привредно одељење Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (АЈ-334, КПО).

На првом месту у зборнику објављен је чланак „Односи на Балкану и стварање албанске државе”, који доноси преглед политике великих сила (Русије, Аустроугарске и Италије) од руско-турских радова с краја 1870-их, преко Младотурске револуције, балканских ратова, проглашења Албаније 1912, покушаја Србије да преко Албаније изађе на Јадранско море, аустроугарске политике признања албанске независности, до Конференције у Лондону, избора немачког принца Вилхелма Вида за албанског кнеза, његовог доласка у Албанију и борбе за превласт између албанских првака. Следи чланак „Претензије принца Вида за повратак на албански престо 1914–1918”, заснован на необјављеној грађи из немачких и аустријских архива, у ком Аврамовски анализира покушаје принца Вида да се уз помоћ Аустроугарске и Немачке врати на албански престо, а затим чланак „Граница Краљевине СХС са Албанијом”, посвећен статусу Албаније почев од 1878, стварању Призренске лиге, преко Младотурске револуције и захтева албанских првака 1912. године за уједињењем Албаније у један вилајет, до италијанско-аустроугарских аспирација да утврде границу Албаније. У чланку „Енглеска политика према Албанији (1918–1924)” Аврамовски на основу грађе из Паблик рекорд офиса у Лондону анализира британску политику према Албанији, као и британско праћење југословенске али и италијанске и француске политике према Албанији, са освртом на деловање британског изасланика Ејреса, док у чланку „Предлог енглеског посланика у Албанији Ејреса за стављање Албаније под старатељство друштва народа и интервенција у корист реакционарних снага у пролеће 1924” ближе анализира улогу изасланика Ејреса и његов утицај кроз предлог британској влади шта да се ради са Албанијом у времену кризе, са благонаклоношћу према Зогуу и извесној нетрпељивости према влади Фана Нолија. У раду под насловом „Акција југословенске владе против Зогуовог режима у Албанији преко Цена-бега Криезиуа (1926–1927)” анализира се улога Цена-бега Криезиуа у притиску који је Југославија вршила на Зогуов режим, његова улога у тзв. Ђурашковићевој афери, али и спремност југословенске дипломатске службе у Албанији да се суочи са италијанским притиском и италијанским обавештајним делатностима, као и са Зогу-

овим режимом. У раду „Југословенско-албански односи 1918–1939” анализира се и даје преглед југословенско-албанских односа у најзначајнијим цртама, обухватајући: покушаје Краљевине СХС (Југославије) да парира Италији на простору Албаније, њено повлачење на демаркациону линију 1920. године, учешће Југославије у успостављању тзв. Мирдитске републике Марка Ђонија 1921. године, коначно разграничење и нормализовање односа током 1922. године и покушаје покретања економске сарадње, подршку Ахмеду Зогуу и обарање владе Фана Нолија 1924, погоршавање односа 1925, Зогуово оријентисање на Италију, покушаје за зближавање у време погоршавања италијанско-албанских односа током прве половине 1930-их (1930–1935), признавање италијанске доминације у Албанији и каснију окупацију Албаније у периоду од краја 1936. до средине 1939. године. Чланак „Допринос проучавању историје Албаније у периоду између два светска рата”, у оригиналу објављен на албанском језику, доноси анализу следећих питања: политике Краљевине СХС према Албанији до формирања владе епископа Фана Нолија, подршке коју је Југославија дала Ахмед-бегу Зогуу за рушење владе Фана Нолија и преузимања власти, питање погоршања југословенско-албанских односа због оријентације Зогуа ка Италији, склапања тиранских споразума 1926. и 1927. године, напора Југославије да удаљи Албанију од Италије у периоду погоршања италијанско-албанских односа 1932–1935, питање Албаније у италијанско-југословенским разговорима поводом споразума од 25. марта 1937. и подршке коју је Југославија давала Албанији од аншлуса Аустрије до италијанске окупације Албаније. У чланку „Италијанска економска пенетрација у Албанију од 1925. до 1939. године” разматра се економски аспект везивања Албаније за Италију у периоду од 1925. до 1939, односно до италијанске анексије Албаније. На почетку, у уводу, дат је преглед предисторије италијанских тежњи за Албанијом још од појаве идеје за искрцавање гарибалдинаца у Албанији шездесетих година 19. века, Првог светског рата и борбе са југословенском страном за преимућство у Албанији у првој половини 1920-их година. У анализи италијанског економског продора у Албанију Аврамовски указује на неколико фаза, почев од периода интензивног италијанског економског продора у Албанију 1924–1931, када је Италија користила у својим плановима за привредно потчињавање Албаније стање опште привредне заосталости у Албанији. Кроз преглед привредне ситуације у Албанији током 1920-их, аутор се осврће на покушаје добијања зајма од Друштва народа, оснивање Албанске народне банке, оснивање италијанског Друштва за економски развој Албаније *SVEA* и давање италијанског зајма албанској влади, као и на реакције југословенске владе на италијански зајам и поступање према „италијанском надирању у Албанију”. Анализа обухвата и имплементацију споразума између Албаније и Италије о трговини и пловидби из јануара 1924, италијанске концесије у Албанији, бескаматни зајам 1931, период заостравања италијанско-албанских односа и италијанског економско-финансијског притиска на Албанију, од одбијања Албаније да продужи Тирански пакт од 1926. године и заостравања италијанско-албанских односа 1931/1932. до коначног уклапања Албаније у италијански привредни систем после окупације 1939. године. Указујући на резултате италијанске економске пенетрације у албанској привреди, Аврамовски стоји на становишту да је економска пенетрација требало да изврши припреме за обезбеђење политичке превласти и коначне ликвидације албанске независности, као услова за стварање чврстог италијанског упоришта на Балкану. Рад „Нагодбе о Косову и Албанији (1912–1939)” састоји се из два дела: првог, који даје

преглед заинтересованости великих сила које су учествовале у стварању Албаније да „тргују” територијом Албаније и исказују спремност на њено распарчавање, али и да утичу на судбину и територијалну припадности Косова и Метохије у зависности од развоја ситуације током Првог светског рата 1914–1918, и другог, који даје кратак преглед југословенско-италијанских односа у периоду од 1918. до 1939. године, са освртом на деловање великих сила, преваходно Италије у контексту југословенско-албанских односа. „Албанске државе од 1912. до 1939. године” представља прегледни рад Аврамовског из 1969. године, настао као део приручника за наставнике *Из историје Албаније*, који даје преглед развитка албанске државе од проглашења независности Албаније 1912. до италијанске анексије 1939. У чланку „Прилог питању историје Албаније у периоду између два светска рата” аутор анализира друштвено-економске прилике у Албанији после Првог светског рата, указујући на друштвени и привредни развитак Албаније у том периоду и политичку борбу за власт и привућство у Албанији, што обухвата период унутрашње-политичких превирања 1921–1924, оличених у владама Сулејмана Делвине, Фана Нолија и Ахмеда Зогуа, Зогуово ослањање на Југославију и заокрет према Италији, као и препуштања Албаније италијанској економској и политичкој доминацији. Анализа обухвата и ближе повезивање Албаније са Италијом и погоршање међународног положаја Албаније после аншлуса Аустрије до италијанске окупације Албаније, као и економске, социјалне и културне прилике у Албанији током 1930-их које су претходиле италијанској окупацији крајем те деценије. У последњем делу чланка Аврамовски даје кратак преглед развоја радничког покрета у Албанији. „Трећи Рајх и ’Велика Албанија’ после капитулације Италије” представља по обиму највећи прилог Аврамовског у овој публикацији, који је изворно објављен у часопису *Радови* 9 у издању Свеучилишта у Загребу и Института за хрватску повијест 1976. године, а настао је на основу обимне, у то време необјављене немачке архивске грађе, као и оне која је била објављена, укључујући и тада доступну релевантну литературу. У њему се анализира заинтересованост Немачке, односно Трећег рајха, за простор Албаније, односно за „Велику Албанију”, као и за могућност коришћења њених економских, али у највећој мери војничких капацитета. Анализа обухвата и немачки однос према савезници Италији у периоду од 1940. до пада Мусолинија 1943. односно према њеним интересима у Албанији, али и на Косову. На крају, у прилогу „Немачки дипломатски документи о стању у Албанији и на Косову и Метохији од краја 1941. године до капитулације Италије”, објављују се први пут у преводу на српски језик документи изворно настали на немачком језику, који су били преведени са немачког на албански језик и објављени 1967. године у часопису *Përparimi*, бр. 9–10. У питању су четрдесет и два документа из Политичког архива Министарства иностраних послова Савезне Републике Немачке у Бону (*Politisches des Auswärtigen Amtes*), а састоје се у највећој мери од извештаја генералног конзула у Тирани, упућених Министарству иностраних послова преко немачке амбасаде у Риму, као и упутстава која су тим путем прослеђивана Генералном конзулату у Тирани, док су након италијанске окупације Албаније везе између немачких представника и министарства одржаване преко Београда, односно преко Хермана Нојбахера, специјалног изасланика за југоисток. Године 1967, када је Аврамовски изворно објавио ова документа, микрофилмови објављених докумената налазили су се у Државном архиву АП Косова и Метохије. За овај зборник прилози нису преведени директно са немачког, већ посредно, са албанског на српски језик.

Како су прилози Аврамовског објављени у овом зборнику настајали од 1963. до 1992. године, током протекле тридесет и три године, од изласка последњег чланка, бројни документи које је Аврамовски истраживао постали су доступни истраживачима. У међувремену настала је и обимна литература о проблематици којом се Живко Аврамовски бавио, заснована у највећој мери на необјављеној архивској грађи стране провенијенције. Ипак, то не умањује научни допринос Живка Аврамовског, чији радови и даље остају, слободно можемо рећи, незаобилазна „станица” истраживачима којима је у фокусу тема из историје Албаније и српско/југословенско-албанских односа за период од 1912. до 1944. године. Налазећи се на тим основама, приређивачи, али и Архив Југославије, пошли су од намере да, приређујући овај зборник радова као део једне веће целине, истраживачима приближе радове Аврамовског, али и олакшају њихову доступност, сакупљајући их на једном месту, преведећи на српски језик оне прилоге који су изворно објављени на страним језицима, као и пажљиво коригујући ситне ортографске и ненамерне грешке које су се изворно „поткрале” у прилозима.

(Драган Теодосић)

Миломир Степић, *Геополитички појмовник Балкана*, Београд, Catena Mundi, 2023, 536 стр.

Први пут на српском језику имамо научни водич за разумевање Балкана, први појмовник регионалне геополитике. Код других народа има сличних речника, али њих су писали тимови научника. *Геополитички појмовник Балкана* написао је Миломир Степић, наш најбољи геополитичар, доктор географије, професор на више универзитета, члан Српског географског друштва, Друштва Светог Саве, Матице српске, Одбора за проучавање Косова и Метохије САНУ, аутор бројних етничких карата, носилац Ордена Карађорђеове звезде првог реда и предавач на Српској интернет академији (курс Геополитика и српско питање).

Да бисмо се бавили неком науком, потребан нам је појмовник. Одмах после обарања Берлинског зида уздрмало се и на Балкану, који је територијално прекомпонован уз рат. Крајем осамдесетих година 20. века почело се са појмовном мимикријом, пост-терминологијом која збуњује, а сврха јој је била успостављање новог поретка.

Балкан је један од кључних простора у свет, геополитички магнет за велике силе. Исто као и Блиски исток. Сви велики догађаји почињу на Балкану. Прво се ту догоде промене, па онда у осталом свету. Балкан спаја Европу и Азију. Путеви из централне Европе према истоку воде преко Балкана. Ту су интереси свих сила укрштени (германски, латински, руски, отомански, а сада и кинески). То је балкански геополитички чвор. Велике силе се овде доказују.

Италијански писац и дипломата **Калимах Филип** (1437–1496), који је први поменуо појам Балкана крајем 15. века, назначио је да домицилно становништво, уместо назива **Хем** (Хемус), користи реч „Балкан” коју су донели Турци и која значи шумовита планина (стр. 249 у књизи).

Још је Јован Цвијић у својој монографији *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (1922) писао о евроазијским особинама Балкана. Срби копирају западни цивилизацијски модел (атлантистички, таласократски), иако тамо не припадају, већ припадају православној цивилизацији, која је телуократска, континентална. А прелазак из једне у другу цивилизацију доноси поцепаност и растрзаност. Не може се ићи у наднационалну интеграцију ако претходно није завршена национална интеграција („облачити кошуљу преко капута”, како каже проф. Степић). Сваки народ тежи да се уједини, да у оквиру једне државе обухвати што већи део свога народа.

Геополитички појмовник Балкана је писан у облику речника, али за разлику од многих речника, не обухвата само кратку дефиницију појмова, већ аутор настоји да их шире образложи. Књига садржи преко шестсто појмова без којих је немогуће разумети Балкан и његову богату и замршену историју, као и садашњост. Књига представља велико ауторово знање из географије, историје, филозофије, економије, права и социологије. Поред најчешће помињаног појма, „Велика Србија”, у књизи се спомињу и појмови „Велика Италија” (*Spinta verso oriente*), „Велика Албанија”, „Велика Грчка”, „Велика Румунија”, затим „Гвоздена завеса”, „Геополитичка макротврђава” (Косово и Метохија). Затим, разни споразуми и планови: Берлински конгрес, Конвенција из Монреа, Венсов план, Венс–Овенов план, Ердутски споразум, Кумановски споразум, Дејтон и други. Петроварадинску тврђаву назива Гибралтар на Дунаву. Ту

су појмови из физичке географије (реке, планине, градови, мореузи), али и појмови које смо слушали преко медија: административна линија, културни појаси, коридор живота, инстант нације, балканиде, етно-инжењеринг, балкански синдром, балканска ветрометина, балканизација, буре барута, хуманитарна интервенција, и други појмови.

Берлински конгрес донео је далекосежне последице које су присутне у балканској геополитици друге половине 19, читавог 20. и почетка 21. века; у савременом контексту се користи као (германски) аргумент смањивања Србије, њеног свођења на „преткумановске границе” и реализације „формуле 50.000 км²”, тј. подршке сецесионизму у југоисточној Србији, на КиМ, у Рашкој области и Војводини (стр.76).

Геополитички појмовник Балкана је настао после три деценије истраживања геополитике региона и света. Први појам који је аутор уписао 1994. године јесте „Книн”. Књига представља најопширнији извор знања о процесима који обликују Балканско полуострво, даје нам дефиниције и објашњења за геополитичке термине, омогућава лакше разумевање закона по којима настају и нестају државе у овом делу света. Представља велико ауторово знање из географије, историје, економије, права, социологије, али је написана тако да је могу читати и стручњаци и шира публика.

Радови и предавања професора Степића посвећени су геополитичком положају Србије, одбрани њеног територијалног интегритета и разумевању односа сила у савременом свету. Позиција Срба на Балкану је централна. Ми смо срце Балкана (heartland). Зато је српско питање геополитичко. Балкан је синоним за геополитику.

Обе југословенске државе настале су из геополитичких разлога. У Првом светском рату победио је атлантизам и велике силе су формирале санитарни кордон од Балтика до Јадрана и Егејског мора. Тако је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, касније названа Краљевина Југославија. После Другог светског рата, тачније 1948. године, Титова Југославија је прешла на страну атлантиста. Међутим, ниједна није успела. Зато је потребно геополитички редефинисати постјугословенски простор. „Балкан балканским народима” звучи утопијски. Не може се направити држава на Балкану без подршке бар једне велике силе.

Балкан – су вериге света (catena mundi). Тако се зове и издавач ове веома важне књиге. Књига *Геополитички појмовник Балкана* награђена је за најбољу у области хуманистичких и друштвених наука признањем „Димитрије Богдановић”.

(Николина Миљевић)